

Karitatiivisen diakonia-käsityksen vakiintuminen

Wilhelm Brandtin ja Hermann Wolfgang Beyerin poikkeavat linjaukset

Viime vuosikymmenien keskusteluissa diakonia-sanueen merkityksestä varhaisen kirkon aikana on kyseenalaistettu 1900-luvun alkupuolen ajattelumalli.¹ Diakonissalaitosten ja diakonien koulutusyksiköiden ajatusmaailmaa mukaillen 1800-luvun lopulla ja varsinkin 1900-luvun alkupuoliskolla sanalla diakonia ymmärrettiin sellaista (rakkauden) palvelua, joka johti toimintaan lähimmäisen hyväksi aina itsensä uhraamiseen asti. Tämä oli korostuneen karitatiivista diakoniaa. Viimeaikaisessa keskustelussa 1900-luvun lopulta alkaen varhaisen kirkon diakonien toiminta on ymmärretty joko välittäjänä toimimiseksi eri henkilöiden välillä tai jonkun toisen asemesta toimiseksi määrätystä tehtävänannosta käsin.² Nöyryyttä ja karitatiivisuutta painottavasta diakonian ymmärtämismallista on yhä selkeämmin luovuttu, ja esimerkiksi Ruotsin kirkossa diakonien työtehtäviä on suunnattu selkeästi karitatiivisia tehtäviä laajempiin yhteyksiin.³

Murroksen keskellä on samalla esitetty näkemyksiä siitä, mitä kautta kyseinen 1900-luvun alkupuolen tulkintamalli on levinnyt. Kari

Latvus on eri yhteyksissä esittänyt, että jo Jean Calvin tulkitsi karitatiivisen diakonian viran esiintyvän Roomalaiskirjeessä.⁴ Se muodosti yhden taustan, kun Theodor Fliedner 1800-luvulla synnytti diakonissalaitosten varhaisimman muodon. John N. Collins on yhdistänyt ajattelumallin kehittymiseen kaksi 1930-luvun kirjallista lähdettä – Wilhelm Brandtin position vuonna 1931 ja Wolfgang Beyerin koonnin vuonna 1935 – ja katsoo niiden molempien edustaneen nöyrää karitatiivista diakonian tulkintaa.⁵ Vastaava mutkaton tulkinta 1930-luvun aineistojen suhteesta toisiinsa on yleinen aihepiiriä käsittelevässä kirjallisuudessa.⁶

-
- 1 Yleiskuva keskustelusta, ks. Koet & Murphy & Ryökäs 2018.
 - 2 Näin esimerkiksi Rügger & Sigrist 2011, 78–79; Ryökäs 2014; Malkavaara 2015.
 - 3 Biskop 1990.
 - 4 Latvus 2011; Latvus 2017, 29–34.
 - 5 Collins 1990, 48–51.
 - 6 Esimerkiksi Barnett 1995, 20; Dare 1999, 22–23; Clarke 2000, 234; Kaiser 2006, 111; McKnight 2018, 5–6; Koet 2019, 4.

Kun tarkastellaan saksalaista teologiaa 1930-luvulta, olisi kuitenkin syytä ottaa huomioon juuri tuon aikakauden myrskyisät tapahtumat. Kansallissosialistista hallintoa tukeva Deutsche Christen -liike perustettiin vuonna 1932 ja protestanttiset maakirkot liittyivät siihen vuonna 1933. Mittava tunnustuksellinen vastarinta synnytti radikaalin Barmenin julistuksen vuonna 1934. Teologinen kirjallisuuskin sai fasistiseksi ja antijuutalaisiksi leimaavia piirteitä, jotka ilmenivät esimerkiksi edellä mainitussa Beyerin artikkelissa.⁷ Diakonian opillinen ymmärtäminen muuntui kyseisenä ajanjaksona mutta kehitys ei ollut lainkaan yksiulotteinen. Olen itse kiinnittänyt huomiota muutokseen saksalaisen *Religion in Geschichte und Gegenwart* -sanakirjan eri painosten välillä: karitatiivisuus ei vielä vuonna 1910 yhdistynyt lainkaan diakonian terminologiaan, mutta se alkoi näkyä jo toisessa painoksessa (1927), leimasi voimakkaasti kolmatta painosta (1958) ja poistui jälleen neljännen painoksen (1999) eksegeettisen analyysin osiosta – mutta jäi tarkastelun muuhun osaan.⁸

Edellä esitetyn perusteella diakonia-käsitteen karitatiivinen ymmärtäminen vaikuttaa vahvistuneen voimakkaasti ennen 1900-luvun puoliväliä. Syitä kehitykselle en ole nähnyt tutkimuksessa käsitellyn. Vaikka aihetta ei juuri ole käsitelty saksalaisessa keskustelussa,⁹ kahden saksalaisen lähdetekstin vertaaminen osoittaa, että kysymys voi ainakin osittain olla paitsi aikahistoriallisissa tapahtumissa myös dialektisen teologian, aikansa teologisen megatrendin, vaikutuksesta ja sen torjumisesta. Tämä konkretisoituu siinä, millä tavalla Wilhelm Brandtin esittämät ajatukset ovat tai eivät ole siirtyneet Wolfgang Beyerin neljä vuotta myöhemmin julkaistuuun katsaukseen.

Tässä artikkelissa analysoin Brandtin ja Beyerin esittämien diakonia-sanueen tulkintojen eroja ja osoitan, että erot johtuvat heidän

teologisten ajattelumalliensa ja peruskonseptinsa erilaisuudesta. On mahdollista, että Beyer ei pystynyt ymmärtämään – tai halunnut ymmärtää – Brandtin ajattelua siinä muodossa, jossa Brandt sen itse esitti. Vasta Beyerin tulkinnan kautta syntyi diakonia-sanueen sisällöstä sellainen yksipuolinen näkemys, joka on vaikuttanut laajasti teologiseen ja kirkolliseen diakonia-ajatteluun ja josta vasta vuosituhanen vaihtuessa ollaan vapautumassa. Osittain, mutta vain osittain, voi olla kysymys myös erilaisesta työskentelytavasta Brandtin selkeän eksegeettisessä ja Beyerin opillisipainotteisessa systemaattisvärätteisessä teologiassa.

Analyysini aineistona hyödynnän jatkossa esiteltäviä Brandtin kirjaa sekä Beyerin artikkeleita (sekä jälkimmäisen käännöstä englanniksi). Metodini on systemaattinen analyysi, jolla etsin yksityiskohtia tarkkailemalla aineiston sisäistä tulkintaprinsiippiä. Varsinaista tutkimusta artikkelini aihepiiristä ei ole julkaistu, mutta sitä on käsitelty Stefan Dietzelin vuonna 2003 julkaistusta artikkelista lähtien.¹⁰ Dietzel analysoi Brandtin teosta ja sen esittämää tulkintaa suhteessa Beyerin ja Jürgen Roloffin artikkeleihin sekä Dieter Georgin tutkimukseen. Anni Hentschel kritisoi Dietzeliä siitä, ettei hän ole lähestynyt Brandtin teosta sen semanttisesta metodologiasta käsin mutta ei kiistä Dietzelin perustulkintaa Brandtin teoksesta.¹¹ John N. Collins hyväksyy Hentschelin tulkinnan Dietzelistä, mutta hänkään ei varsinaisesti kritisoi tämän Brandt-tulkintaa.¹²

WILHELM BRANDTIN VAIKUTUSVALTAINEN TEOS

Wilhelm Brandt (1894–1973) opiskeli filosofiaa, vanhoja kieliä ja teologiaa Göttingenissä ja myöhemmin Münsterissä. Jälkimmäisessä kaupungissa hän toimi sikäläisen diakoniatalon apusaarnaajana ja vuodesta 1922 sen johtajana. Myöhemmin hän teki varsinaisen

elämäntyyntensä naisten auttamisjärjestöissä toimien muun muassa Bethel-yhteisön diakonissakodin johtajana 1950–1963 Bielefeldissä.¹³ Vuonna 1931 Brandt julkaisi teologian lisensiaattitutkimuksensa *Dienst und Dienen im Neuen Testament* (Palvelu ja palveleminen Uudessa testamentissa).¹⁴ Vuonna 1933 hänelle myönnettiin kunniahtorin arvo Münsterin yliopistossa.¹⁵ Brandtin kirja osoittautui vaikutusvaltaiseksi: se on keskeisesti vaikuttanut konsensukseen siitä, mitä termillä diakonia tarkoitetaan¹⁶ ja sen näkemyksiä on kirkollisessa keskustelussa seurattu aina viime vuosiin asti.¹⁷

Brandtin tarkastelu jakautuu kolmeen osaan. Taustoitus haetaan kreikkalaisesta ja juutalaisesta ajattelusta. Varsinainen Uuden testamentin tekstien analyysi jakautuu kahteen osaan. Jotain teoksen sisällöstä voi päätellä jo siitä, että ensimmäinen osioista tarkastelee palvelemista (ja palvelua) eettisenä ja toinen organisatorisena ongelmana. Jaottelu, joka vaikuttaisi sisältävän jaon oikeaan ja väärään, on perin merkillinen Uuden testamentin tutkimuksen näkökulmasta. Syy tähän selviää tekstin ulkopuolelta.

Aikaisemmassa tutkimuksessa¹⁸ on jo huomautettu, että Brandtin esipuhe paljastaa tietyn tendenssimäisyyden ja kytköksensä Betheliin. Siinä nimittäin todetaan, kuinka ”Bethel-seurakunnan elämä väsymättömällä palvelemisellaan muodostui tekijälle sellaiseksi Uuden testamentin tulkinnaksi, joka on vaikuttanut häneen mitä voimakkaimmin”. Brandt mainitsee kokeneensa kaiserswerthiläisessä sisarkodissa – ilmeisesti juuri Bethel-yhteisössä – palvelemisen arvokkuuden ja suuruuden (”Höheit und Größe”). Niinpä tekijän tarkoituksiksi nousee esitellä Jeesuksen nöyryä ja esikuvallinen käskyläispalvelu (”demütiger, vorbildlicher Knechtsdienst”) kaikkine seurakunnan palveluun liittyvine johtopäätöksineen.¹⁹

Brandtin teos ei siten ainoastaan selvitä palvelua ja palvelemista Uudessa testamentissa, vaan tekijä sisällyttää kirjalleen ohjelman. Lähtökohtana ei näin välttämättä ole tieteellisenä hyveenä pidetty tasapuolinen ja mahdollisimman puolueeton asian tarkastelu. Kirjoittajalla on linjaus, jota hän pyrkii levittämään laajempaan tietoisuuteen. Esitelty malli, jota voi kutsua Bethel-tulkinnaksi, saisi hänen mukaansa olla esikuvana seurakuntien toiminnassa.

7 Hentschel (2005, 7–9) esittelee suppeasti keskustelua. Beyerin personalia ja vahva kytkös natsihallintoon esitellään matrikelissa Braun & Grünzinger 2006, 38.

8 Ryökäs 2014.

9 Esimerkiksi Noller (2016, 218–219, 367–371) vaikenee aiheesta. Diakoniakäsitteen kannalta likimain ainoa kommentti saksalaisesta kehityksestä on, että seurakuntapedagoginen diakoniaviran luonne on vahvistunut 1970-luvulta alkaen (s. 371).

10 Dietzel 2003. Omasta roolistani tutkimuksen syntymisessä, ks. s. 136.

11 Hentschel 2005, 21, 43, 280.

12 Collins 2014, 17, 23, 44.

13 Matrikelitiedot Braun & Grünzinger 2006, 44; Geschichte 2020.

14 Brandt 1931. Teos julkaistiin Neutestamentliche Forschungen -sarjan toisessa alasarjassa Untersuchungen zum Kirchenproblem des Urchristentums sen viidentenä ja viimeiseksi jäävänä teoksena. Toista painosta teoksesta ei otettu (Schwertner 1992, 369), mutta muuttamaton fotomekaaninen kopio kirjasta julkaistiin niinkin myöhään kuin 1983 (Brandt 1983).

15 Braun & Grünzinger 2006, 44.

16 Collins 1990, 11, 50; Clarke 2007, 61. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, että Brandtin teos olisi aina mainittu ajatusmallia seurattaessa.

17 Esimerkiksi Feldmeier 2014.

18 Collins 1990, 6; Dietzel 2003, 138: Benedict 2008, 117–118.

19 Brandt 1931, 3.

BRANDTIN KÄSITYS DIAKONIN TEHTÄVISTÄ

Brandtin esitys nojaa laajaan Uuden testamentin tekstien tuntemiseen. Raamatun tekstejä esitellessään kirjoittaja jäsentää tekstit kirja-kohtaisesti. Käytännössä pääviesti tiivistyy kahteen ensimmäiseen alalukuun, joissa hän ensin tarkastelee palveluun liittyvää sanastoa evankeliumeissa ja sen jälkeen keskustelee palvelun edellytyksistä ja mielenkiintoista kyllä, palvelusta seurakunnassa.²⁰ Jälkimmäinen alaluku soveltaa edellisen tuloksia ja on kuvaava koko teokselle: Brandt tarkastelee yksilön palvelua aina yhteydessä toisiin ihmisiin. Myöhemmät alaluvut tarkastelevat ensin Paavalin kirjeitä yhtenä kokonaisuutena ja lopuksi vielä erikseen kaikkia niitä pastoraalikirjeitä, joissa esiintyy aihepiirin sanastoa. Analyysissään Brandt esittelee käytännössä kaikki ne tehtävät, joita diakoneille on Uudessa testamentissa tunnistettavissa, sekä analysoi merkittävät διακονέω-verbiin liittyvät toiminnot.

Tästä huolimatta Brandtilla on oma tietty viestinsä. Teoksen logiikan ymmärtämiseksi nostan esimerkkinä esiin muutaman aspektin siitä, miten hän käsittelee keskeistä Jeesuksen opetusta siitä, kuka on suurin (Luuk. 22:24–27). Nykyinen suomennos kääntää kyseisen διακονέω-sanueen kolme esiintymää sanoilla, jotka kuuluvat palvelun merkityskenttään:

(24) Opetuslasten kesken syntyi myös kiistaa siitä, ketä heistä olisi pidettävä suurimpana. (25) Silloin Jeesus sanoi heille: ”Kuninkaat hallitsevat herroina kansojaan, ja vallanpitäjät vaativat, että heitä kutsutaan hyväntekijöiksi. (26) Niin ei saa olla teidän keskuudessanne. Joka teidän joukossanne on suurin, se olkoon kuin nuorin, ja joka on johtaja, olkoon kuin palvelija [διακονῶν]. (27) Kumpi on suurempi, se, joka on aterialla, vai se, joka palvelee [διακονῶν] häntä? Eikö se, joka on aterialla? Mutta

minä olen teidän keskellänne niin kuin se, joka palvelee [διακονῶν].”

Brandt viittaa tähän opetukseen selvittääkseen *diakoneō*-verbin sisältöä. Tekstin tulkinta palvelee Brandtin perusintentiota. Analyysissaan hän nostaa esiin, että vallassa oleminen ja hallitseminen palkittiin Uuden testamentin aikana kunnianimellä ”hyväntekijä”. Kirjoittaja korostaa, että kyseinen yleinen tulkintamalli (”allgemein herrschenden Brauch”) luo jyrkän (”scharf”) taustan seuraavan jakeen normille: näin ei saa olla opetuslasten keskuudessa. Brandt ei tässä kohden kiellä johtajana toimimista tai johtajien merkitystä, hän tarttuu ainoastaan siihen, miten johtajana tulee toimia: kunnian saamista tulee välttää. Mainittua negatiota seuraakin kannanotto: suurimman tulee käyttäytyä kuten nuorimman (νεώτερος) ja johtajan kuten pöydässä palvelevan (διακονῶν). Ylempi ei siten puolusta asemaansa vaan on käyttäytymisessään ikään kuin alempiarvoinen. Molemmat ääripäät ovat siten yhtä aikaa hyväksyttäviä. Teksti ainoastaan toteaa, ettei kyseinen henkilö saa korostaa arvoaan.²¹

Brandtin argumentaatiossa lähtökohtana on, että opetuslapsi on se ”ylempi”. Tämä ylempi voi olla myös ”nuorin”. Brandt kytkee *diakoneō*-toiminnan pitoihin (”Gastmahl”).²² Juhla-aterialla arvojärjestys tehdään selväksi: suurin ei olekaan se, joka istuu pöydän ääressä, vaan se, joka palvelee. Vaikka teksti samalla nimenomaan korostaa eroja, se Brandtin mukaan korostaa myös erojen poistamista (”Aufhebung”). Brandt tekee tässä kohden eron Jeesuksen ja muiden välillä. Hän huomauttaa, että teksti ei ole imperatiivissa, vaan Jeesus puhuukin itsestään: hän (hallitsija, ἡγούμενος) on se, joka palvelee. Jeesus asettaa itse itsensä sen sanan alle, jonka hän on antanut omilleen.²³ Jeesus on tämän mukaan sitoutunut siihen, mitä hän itse on antanut kohteelleen.

Kun Brandt kirjassaan keskustelee ehtoolisen ja juhla-aterian mahdollisesta yhteydestä, hän päätyy ajatukseen, että leivän ja viinin jakamista ei voida kuvata *diakoneō*-verbillä. Tekijän mukaan sanan merkitys on ymmärrettävä niin, että Jeesus viittaa edellä mainitussa kohdassa sillä omaan kokonaistoimintaansa.²⁴ Kaikki se, mitä Jeesus teki, oli ilmaistavissa verbillä *diakoneō*. Vetoamalla toiseen Luukkaan evankeliumin palvelijavertaukseen (Luuk. 12:37) Brandt rinnastaa Jeesuksen Herraan, joka vyöttää itsensä ja palvelee.²⁵ Tämän perusteella hän toteaa, että *diakoneō*-verbillä korostetaan johtajan toimintaa opetuslapsiaan kohtaan, siis sellaista toimintaa, joka palvelee. Brandtilla ilmaisu sisältää tietyn jännitteen: johtaja on palveleva johtaja. Kun Luukkaan evankeliumin mukaan Jeesus on joka tapauksessa *kyrios*, Herra, niin Brandtin mukaan verbiä käytetään kuvaamaan Jeesuksen toimintaa herrana opetuslapsiaan kohtaan: ”*diakonein ist umfassender Ausdruck der Tätigkeit des kyrios an den Jüngern*”.²⁶ Samalla sillä kuvataan myös Jeesuksen elämäntyötä: ”– – zur Bezeichnung des Lebenswerks Jesu”.²⁷

Eriyistä edellä esitetyssä on se, että Luukkaan teksti osoittaa Brandtin mukaan yhdellä kysymyksellä, että *diakoneō*-verbin kuvaama toiminta oli vähäarvoista. Jeesus ei tehnyt tehtävänsä herrana halliten vaan palvelijana, ei aterialla istuen vaan diakonoksena. Tätä rinnastusta hän kuvaa poikkeukselliseksi (”*außerordentlich*”). Kyseessä on jälleen variaatio edellä esitellystä jännitteestä: kaikkeuden Herra palvelee opetuslapsia ja kaikkia ihmisiä elämäntyöllään. Tämä osoittaa Brandtille kaksi seikkaa: yhtäältä verbin kuvaaman toiminnan arvoa tuon ajan yhteiskunnassa väheksyttiin (”*die allgemeine Wertung des διακονεῖν gering achtet*”);²⁸ toisaalta opetuslasten maailma oli toisenlainen kuin muu maailma.

Brandt syventää tarkasteluaan analysoimalla Markuksen evankeliumin paralleelijaksoa

(Mark. 10:35–45).²⁹ Teksti käsittelee opetuslasten ”erikoista” pyyntöä päästä Jeesuksen oikealle ja vasemmalle puolelle. Brandt näkee tässä Jeesuksen korostaneen omaa tulevaa kärsimystään, jossa on kysymys kunniaista luopumisesta. On syytä huomata, että itse pyrkimystä saada kunnia paikka ei mitätöidä, mutta kunniaa ei saa ilman kärsimistä tai kärsimällä vain näennäisesti: Jeesuksen kärsimys ristillä oli täydellistä. Niinpä kaikki palveleminen on toteutettava ilman, että uskoo saavansa sen kautta kunniaa. Väärässä palvelemisessä yritetään palvelemisen avulla päästä hallitsemaan, mutta oikeassa palvelemisessä toimitaan koko sydämeistä, ilman muita tarkoituksiperiä.³⁰ Niinpä *diakoneō*-verbin mukaisella toiminnalla ei ole mahdollista pyrkiä suuruuteen. Samalla Brandt korostaa, että molemmat aspektit yhdistyvät palvelussa eksistentiaalisesti (”*existentiell ist beides ins eins gesetzt*”):³¹ täydellinen itsensä toiselle alistaminen on suuruutta. Palvelu ja suuruus ovat sidoksissa toisiinsa, jopa yhtä keskenään.

20 Brandt 1931, 65–97.

21 Brandt 1931, 68: ”*sei sein Verhalten nicht das Behaupten dieser Würde*”.

22 Brandt 1931, 68.

23 ”– – er ist wie einer, der zu Tische dient, damit sich selbst unter das Wort stellend, das er den Seinen gegeben hat”, Brandt 1931, 68.

24 ”*Gesamtstätigkeit*”, Brandt 1931, 69.

25 Brandt 1931, 69.

26 Brandt 1931, 69.

27 Brandt 1931, 70.

28 Brandt 1931, 70.

29 Brandt 1931, 71–74.

30 Brandt 1931, 75.

31 Brandt 1932, 75.

Niinpä palvelemisessa on kysymys siitä, että asettuu orjan asemaan ja pitää lähimmäistään itselleen herrana (”dass man als δούλος vor dem Nächsten als seinem Herrn steht”).³²

PALVELEMISEN SYVEMPI MERKITYS

Brandtin ajattelu kulkeutuu vieläkin syvemmälle. Esitellessään Jeesuksen asemaa Brandt toteaa, että Jeesuksen palveleminen suuntautuu lähimmäiseen mutta Jeesus on Isälle kuuliainen/tottelevainen (”Gehorsam”; ”Jesu διακονεῖν ist dem Nächsten zugekehrt, Jesu Gehorsam dem Vater”).³³ Heti perään Brandt laajentaa argumentaatiotaan periaatteelliseen keskusteluun ottamalla mukaan arvoasetelman: ”Mitä yksinomaisempia (”ausschließlicher”) molemmat [palveleminen/kuuliaisuus] ovat, sitä puhtaammasta on kysymys.” Puhdas palveleminen orientoituu vain lähimmäisen hädän mukaan ja puhdas kuuliaisuus vain Isän tahdon mukaan. Mistä tämä arvoasteikko – puhdas, puhtaampi, puhtain kuuliaisuus – syntyy tai mihin sen mukaan ottaminen perustuu, jää täysin ilmaan. Brandt näkee asian idealistisesti. Kirjoittaja tekee jaottelun palvelemisen ja kuuliaisuuden (/tottelemisen) välille. Kumpikin tulee ymmärtää puhtaimmassa muodossaan. Käytännössä – mutta ei suoraan Brandtin tekstissä – tämä erottelu tarkoittaa, että kristitty on silloin kuuliainen Jumalalle, kun hän kaikessa palvelee lähimmäistä.

Mainittu jaottelu on lisäksi ymmärrettävä liikkeenä kohti mitä puhtainta kuuliaisuutta ja palvelemista. Brandt toteaa myöhemmin, että Luukkaan evankeliumin muotoilu ”minä olen teidän keskellänne niin kuin se, joka palvelee” (Luuk. 22:27) viittaa Jeesuksen tehtävään palvella lähimmäisiä, kun taas Jumalan tottelemiseen viittaa ajatus siitä, että Ihmisen pojan täytyy kärsiä (Mark. 8:31). Palveleminen ei suoranaisesti viittaa kärsimiseen vaan liittyy siihen kuuliaisuuden/tottelemisen kautta.

Rakennelma on korostetun jännitteinen: nämä kaksi (palveleminen, ”Dienst”, ja kuuliaisuus, ”Gehorsamkeit”) ovat Jeesuksen elämässä tulleet yhdeksi: ”– im Leben Jesu selbst [ist] beides zu einer Einheit geworden –”.³⁴ Tässä kohden Brandt antaa lukijalle lisäksi selvän signaalin: palveleminen ja kuuliaisuus ovat Jeesuksen elämässä erottamattomia, ”unlösbar”.³⁵

Brandt tiivistää vielä ajatuskulkuaan. Lähettämisenä vuoksi Jeesus oli palvelija. Hän on aivan tosissaan ja todellisesti palvelija, joka asettaa nöyrän palvelemisensa esikuvaksi kaikelle inhimilliselle halulle olla suurta (”Großsein-wollen”). Kyseinen esikuvaksi asettaminen tapahtuu Brandtin ajattelun mukaan ilmeisen tietoisesti ja harkitusti. Tämän palvelemisensä Jeesus kuitenkin toteuttaa yhdistettynä vaatimukseen olla Kristus. Nämä kaksi kuuluvat yhteen. Tästä seuraa Brandtin varsinainen johtopäätös: palvelemisestä tulee Jumalan toiminnan kautta suuruutta ja suuruudesta palvelua (”So wird Dienen Größe und Größe Dienst”).³⁶ Brandtin synteessissä äärimmäisyydet ovat yhtä Jeesuksessa, ja näin hän tarkentaa edellä esitettyä ajatteluaan. Jeesus on koko ajan kuuliainen Isänsä poika ja kaikkeuden Herra sekä samalla kaikkien palvelija.³⁷

DIALEKTINEN TEOLOGIA

Brandtin ajattelussa jännitteisyys korostuu monella tavalla. Hän esittää vastakohtia, jotka ovat ikään kuin ääripäitä, ja vieläpä kärjistää näitä ääripäitä idealistisesti. Samalla hän kuitenkin korostaa ääripäiden liittymistä toisiinsa, erityisesti ja poikkeuksellisesti.³⁸ Jo tämä analyysi riittää konkretisoimaan seikan, johon on kiinnittänyt huomiota erityisesti Stefan Dietzel. Brandtin teksti on julkaistu vuonna 1931, jolloin saksalaisessa teologiassa vallitsi dialektisen teologian kausi. Dietzel korostaa, että Brandtin argumentaation päämääränä on dialektinen teesin ja antiteesin muodostama synteesi.³⁹

Dialektisen teologian kausi ajoittuu vuosiin 1919–1933.⁴⁰ Ilmaisua ”dialektinen teologia” on Christophe Chalametin mukaan käytetty ensimmäisen kerran vuonna 1922, jolloin se liitettiin muutamiin aikakauden merkittäviin teologeihin.⁴¹ Dialektisen teologian aikakauden päättymisajankohta voidaan ajoittaa tarkasti lokakuulle 1933: tuolloin sen keskeisimmät toimijat totesivat yhteistyön mahdottomaksi.⁴² Tämän ajanjakson sisään ajoittuu sekä Wilhelm Brandtin alkuperäinen väitöskirja (1923) että sen julkaistu versio (1931).⁴³

Dialektinen teologia ei ole yhtenäinen, tietyn ohjelman ympärille rakentunut liike.⁴⁴ Ennemmin kyse on kriittisestä kannanotosta aikakautensa modernistisiin aatevirtauksiin, mutta sillä on myös teologiana oma luonteensa. Kyseiselle ajatusmallille oli ja on tyypillistä vastakohtaisuuksien korostaminen ja eräänlaisen synteessin löytäminen äärimmäisyyksien väliltä. Taustalla on 1800-luvun maailmankuvassa näkynyt ajattelutapa, joka konkretisoitui esimerkiksi Hegelin filosofisessa ajattelussa. Dialektisessa teologiassa kysymys oli siitä, millä tavalla Jumalan sanan välittämä uskon todellisuus oli tai ei ollut sopuosinnussa inhimillisesti koetun uskonnollisen todellisuuden kanssa.⁴⁵ Ajattelutavan taustalla oli muun muassa 1800-luvulla syntynyt niin sanottu liberaaliteologia, joka koettiin vastapoolina.⁴⁶

Dialektiselle teologialle on Wilfrid Härlen mukaan⁴⁷ tyypillistä, että se ei pyri relativimaan keskenään jännitteisiä ilmaisuja vaan ottaa ne teologisesti tosissaan ja mahdollisuuksien mukaan vielä kärjistää niitä. Liikkeen merkittävimmän edustajan Karl Barthin mukaan ääripiirteiden korostamisella ei suoranaisesti pyritä synteesiin. Äärimmäisyydet saavat olla olemassa yhtä aikaa, koska juuri toistensa suhteen jännitteisinä ne kuvaavat todellisuutta.⁴⁸

Dietzel on Brandtin teoksen tulkinnassaan kiinnittänyt huomionsa niihin lukuisiin jän-

nitteisiin ilmaisuihin, joita tekstissä on. Niinpä Brandtin tekstin ”jyrkkiä” eroja ei dialektisen teologian ajattelumallissa tulekaan ymmärtää niin, että kirjoittaja olisi halunnut korostaa tiettyä äärimmäistä seikkaa tai ominaisuutta.

32 Brandt 1931, 79. Kirjoittaja antaa tarkennukse-
naan verbille kaksi merkitystä: Jeesuksen pal-
velutyö / yleinen kaikille itsensä antaminen.

33 Brandt 1931, 83.

34 Brandt 1931, 83–84.

35 Brandt 1931, 84.

36 Brandt 1931, 85.

37 Dietzel 2003, 148.

38 En nosta esiin kaikkia niitä esimerkkejä jännit-
teistä, joita Brandtin tekstistä on löydettävissä.
Esimerkiksi Paavalin ajattelussa nimitys apos-
toli on yhtä aikaa sekä ilmaisu hänen arvostaan
ja auktoriteettivaatimuksestaan että selitys sil-
le, miksi hän on tilivelvollinen seurakunnalle.
Brandt 1931, 95–96.

39 Dietzel 2003, 147.

40 Korsch 1999, 809; Härle (1981, 683) aloittaa
ajanjakson vuodesta 1920.

41 ”The expression ’dialectical theology’ seems
to have been first used in 1922 to describe the
theology of Barth and Gogarten, as well as that
of E. Brunner (1889–1966), E. Thurneysen
(1888–1977) and – shortly thereafter – R.
Bultmann.” Chalamet 2011, 139. Vastaavasti
Härle 1981, 683.

42 ”By the end of the 1920s, it was obvious that
the ’dialectical school’ was in disarray, yet
it was only in October 1933 (after Gogarten
briefly joined the German Christians) that
Barth and Thurneysen separated themselves
from Zwischen den Zeiten. The journal was
dissolved.” Chalamet 2011, 139.

43 Collins 1990, 265.

44 Härle 1981, 683.

45 Korsch 1999, 810.

46 Härle 1981, 684.

47 Härle 1981, 685.

48 Härle 1981, 686–687.

Näin ymmärrettynä painotuksena on ollut Jumalan ja ihmisen maailman välisten erojen korostaminen. Eroja on mahdollisesti jopa kärjistetty. Kumpaakaan ääripäätä ei tällöin haluta ihannoida, vaan tavoitteena on löytää tasapaino sekä jonkinlainen ja jossain merkityksessä ymmärretty synteesi. Tämä muodostuu juuri äärimmäisyyksien löytämisen kautta.⁴⁹

Dialektinen teologia on tietyn aikakauden liikehdinnälle annettu nimi. Brandtia itseään ei missään ole nimetty kyseisen liikkeen tunnusomaiseksi hahmoksi ja hänen kytköksensä dialektiseen teologiaan jääkin jo Dietzelin osoittamiin yhtäläisyyksiin. Brandtilla on vuoden 1931 teoksessaan merkittäviä dialektisia ilmaisuja, joilla hän kuvaa diakonia-sanueen sisältöä. Mutta juuri tässä kohden on mahdollista tehdä merkittävä havainto suhteessa toiseen saman sanueen määrittelyn klassikkoon, Herman Wolfgang Beyerin artikkeliin vuodelta 1935.

YKSILINJAINEN BEYER

Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament on 1930-luvulla julkaistu moniosainen tietosanakirja, joka on alansa klassikko.⁵⁰ Tämä myös Kittelin sanakirjana tunnettu teosarja on sittemmin (vuodesta 1964 alkaen) julkaistu kokonaisuudessaan myös englanniksi. Teoksen toisessa osassa Hermann Wolfgang Beyerin vuonna 1935 julkaistu artikkeli esittelee sanojen διακονέω, διακονία ja διάκονος merkityksen ja sisällön Uudessa testamentissa. Koska kyseinen artikkeli on ilmestynyt vain neljä vuotta Brandtin kirjan jälkeen, asiasisältö on luonnollisesti läheistä sukua Brandtin kirjalle, vaikka suoranaisia lähdeviittauksia siihen on vain kolme.⁵¹ Esittelen artikkelin pääsisällön lyhyesti ja kiinnitän yhtäältä huomion niihin jännitteisiin, joita kuvasin edellä Brandtin kirjassa, ja toisaalta tarkastelen, missä määrin Beyerillä esiintyy muita jännitteiden kuvauksia. Suomalaisille Beyerin teksti on tuttu Eino

Sormusen diakonian oppikirjasta,⁵² vaikka siellä ei käykään ilmi, miten tarkasti Sormunen todellisuudessa seuraa Beyerä.⁵³

Hermann Wolfgang Beyer (1898–1942) opiskeli muun muassa filosofiaa, historiaa ja teologiaa lukuisissa saksalaisissa yliopistoissa ja palveli opettajana Göttingenissä ja Greifswaldissa.⁵⁴ Artikkelissaan hän tarkastelee ensin verbiä *diakoneō* ja sen jälkeen substantiivia *diakonia*. Verbi tarkoittaa hänen mukaansa hyvin pitkälti rakkaudenpalvelua, jossa hän Brandtin tavoin näkee myös syvemmän ja selvästi arvokkaamman tason. Hänen lähtökohtanaan on ajatus, että oli hyvin kunniakasta (”eine sehr hohe Ehre”) saada toimia pöytäpalvelijana. Siksi Jeesus toimi hyvin vallankumouksellisesti, kun hän käänsi arvostuksissaan palvelemisen ja palveltavana olemisen toisin päin. Perusteluna hän viittaa samaan Luukkaan evankeliumin katkelmaan kuin Brandt (Luuk. 22:26–30).⁵⁵ Arvokkaan ihmisen vuoksi tehty vähäarvoinen työ oli arvokasta, koska se oli arvokkaan palvelemista. Beyer kytkee vastaavan ajatuksen myös Jumalan palvelemiseen: kun kristitty tekee jotain toiselle ihmiselle, hän tekee sen Jumalalle. Beyerin ajattelussa tie Jumalan valtakunnan tulemiseen kulkee toisen puolesta kärsimisen ja kuoleman kautta.⁵⁶ Näin verbi *diakoneō* saavuttaa ”lopullisen teologisen syvyytensä” (”seine letzte theologische Tiefe”), täydellisen toista varten olemisen merkityksensä.⁵⁷

Vastaava ajattelu liittyy substantiivin *diakonia* tulkintaan. Perusmerkityksenä ei ole avustus, vaikka näin se voitaisiin tulkita Apostolien tekojen kuudennen luvun pohjalta, vaan pöydässä tapahtuva palveleminen tai vielä laajemmin elämän välttämättömyyksistä huolehtiminen. Toisena merkityksenä on kaikki se seurakuntaan liittyvä toiminta, joka nousee oikeasta rakastavasta asenteesta. Seurakunnan jäsen ei palvele omalla erityistehtävällään ainoastaan veljeään vaan myös Kristusta, ja hän

on itse vastuussa saamastaan armolahjasta. Lisämerkityksinä Beyer mainitsee vielä seurakuntatehtävän hoitamisen ja (Paavalilla) kuljettavaksi tulevan avustuksen.⁵⁸ Merkillepantavaa on, että Beyer mainitsee diakonia-sanaan sisältyvän dialektisen jännitteen (”dialektische Spannung”): siihen liittyy sekä kuoleman että hengen palveleminen.

Sanaan *diakonos* Beyer liittää erilaisia tulkintoja. Diakoni on hänen käsityksensä mukaan niin aterialla auttaja kuin herransa palvelija, hengellisen voiman palvelija, apostolin roolissa evankeliumin palvelija tai Jumalan ja seurakunnan palvelija. Ensimmäiseen Timoteus-kirjeeseen viitaten Beyer huomauttaa, että diakonokselta edellytetään myös uskon salaisuuden säilyttämistä (1. Tim. 3:8–9).⁵⁹ ”Oikea” diakoni ymmärtää siis palvelemisen salaisuuden eikä vain tee sitä, miltä jokin asia näyttää.⁶⁰

Seurakunnan virkatehtävänä sana diakoni kytketty piispan nimikkeeseen. Beyerin mukaan kristinusko loi tässä yhteydessä sanalle uuden merkityksen, joka poikkesi merkittävästi juutalaisesta ja pakanallisesta käytöstä. Erona hänen mukaansa oli se, että kristinuskossa sanaan diakoni liittyy ajatus rakkaudentäyteisestä toisesta huolehtimisesta (”Sinnbild aller liebevolle Fürsorge”).⁶¹

On syytä aivan erikseen pysähtyä Beyerin tekstin dialektisuuteen. Hänen esityksessään verbissä *diakoneō* korostuu toki Jeesuksen toiminnan vallankumouksellisuus: hän oli palvelija, vaikka oli Herra. Tässä mielessä dialektinen jännitys näkyy edelleen. Mutta Beyer ei tee tästä sen suurempia johtopäätöksiä vaan siirtää huomion opetuslapsiin. Jeesus muodosti esikuvan, hän oli palvelija. Beyerillä ei ole mitään dialektista kuvausta siitä, että palveleminen olisi yhtä aikaa suurta ja vähäpätöistä. Jeesuksen toiminta päinvastoin muuttaa palvelemisen ja palveltavana olemisen

arvoaseman.⁶² Tavallaan suuruudesta tulee päämäärä. Tavoitteena on Jumalan valtakunta, ja tie sinne vie kärsimyksen ja kuoleman

-
- 49 Synteesille kuvaava on Brandtin itsensä vuosikymmeniä myöhemmin antama analyysi: ”Jesus ist ganz Gott zugewandt und ganz dem Nächsten zugewandt. – Er ist nicht König bis zu einer gewissen Grade, um von da ab ein Diener zu sein. Er ist auch nicht ein Diener, der heimlich mit Größe rechnet und so nie wirklich zur Hingabe an den Nächsten kommt. Sondern er ist beides ganz.” Brandt 1965, 27.
- 50 Starnitzke 2003, 186. Teossarjan arvostuksesta ja opillisista yksipuolisuuksista (mm. antisemitismin korostumista), ks. Dunderberg 2003, 172–173; Hentschel 2013, 7–9. Suomessa Beyerin tekstiä on merkittävästi hyödyntänyt Sormunen 1938, ja hänen jälkeensä monet muut.
- 51 Beyer 1935, 82, 85, 90. Sivuilla 81 ja 88 on lisäksi maininta Brandtin teoksesta.
- 52 Sormunen 1938.
- 53 Laajemmin Sormusen tekstin rakentumisesta Beyerin ilmaisuille, ks. Ryökäs 2019, 122–125, 141, 168, 169.
- 54 Braun & Grünzinger 2006, 38; Garbe 2004.
- 55 Beyer 1935, 83–84. Vaikka Beyer ei tässä sitä mainitsekaan, hän rakentaa näilläkin sivuilla Brandtin kirjan argumentaatiolle. Vrt. Brandt 1931, 69–71.
- 56 Beyer 1935, 85.
- 57 Beyer 1935, 85–86. Palveleminen on ”Für–die–Anderen–da–sein im Leben und Sterben”, ”elämässä ja kuolemassa toisia varten olemista”. Brandt (1931, 83–84) rakensi yhteyden isään kuuliaisuuden (tottelemisen) kautta, joka sitten merkitsi palvelemista. Beyerillä itse palveleminen luo yhteyden Jumalaan. Ero on periaatteessa merkittävä, sillä se muuttaa palvelemisen luonteen ja kohteen.
- 58 Beyer 1935, 87–88.
- 59 Beyer 1935, 89–90.
- 60 Beyer 1935, 88–89.
- 61 Beyer 1935, 89–92.
- 62 Beyer 1935, 82–83.
- 63 Beyer 1935, 85.

kautta. Kristityllä on vain yksi tie suuruuteen (” – für den Christen [gibt es] nur einen Weg zur Größe”): se että hänestä tulee palvelija ja kaikkien orja.⁶³ Myöhemmin Beyer vielä vahvistaa tämän koskevan myös diakoneja: heissä yhdistyy palvelijan virka seurakunnassa palvelemisen eettiseen vaatimukseen.⁶⁴

Beyer rakentaa näkemyksensä ajatukselle, että Jeesuksen opetuksessa suuruuden ja arvoasteikon sisältö on muuttunut. Kristinuskon pesäero juutalaisuuteen ja kreikkalaisuuteen on suuri. Myös ero Brandtiin on selvä. Kyse ei Beyerillä ole ääripäiden yhtäaikaisesta, siis dialektisesta, esiintymisestä, vaan vähäarvoisen muuttumisesta tärkeäksi. Itse asiassa ainoa dialektisuus, joka Beyerillä esiintyy, liittyy Jeesukseen: hän on yhtäaikaa Herra ja palvelija.⁶⁵ Tätä Jeesuksen toimintamallia Beyer sitten soveltaa esikuvaksi, jopa käskyksi kristityille.⁶⁶ Lopputuloksena on, että nöyryys on kristityn oikea tie toimia. Saman suuntaisesti kuin Brandt myös Bayer katsoo, että uhrautumistien kautta on mahdollista saavuttaa palkintona yhteys Isään.⁶⁷ Beyerin mukaan diakoniaan liittyvien sanojen viesti on täydellinen lähimmäiselle eläminen ja kaikkien orjana oleminen.

VERTAILUN TULOS

Vaikka sekä Brandt että Beyer ymmärtävät diakonian ennen kaikkea karitatiivisena toimintana, heidän teksteissään on selkeä ero. Brandt hyväksyy ajatuksen siitä, että kristitty voi olla jotain suurta, tosin hänen täytyy samalla ymmärtää, ettei sen avulla saavuta mitään Jumalan edessä. Beyerillä kristityn tulee olla kaikkien orja. Brandtilla Kristus on esikuva: sekä Herra että palvelija, mutta tätä ei aseteta kristityille ainoaksi toimintamalliksi. Beyerillä taas palveleminen merkitsee eettisesti oikeaa toimintaa ja Jumalan palveleminen on sama asia kuin lähimmäisen palveleminen, ilman vaihtoehtoja. Brandtilla johtajan tulee olla nöyrä, mutta hän

saa olla johtaja, Beyerillä kristitty voi olla vain ja ainoastaan nöyrä palvelija.

Yleisesti tarkastellen on edellä käynyt ilmi, että Brandtin teksti on selkeästi dialektinen, monessa kohtaa samanaikaisesti kahta eri ääripäätä korostava, Beyer sen sijaan on jopa korostuneen yksiuotteinen. Vertailu näiden kahden aineiston välillä osoittaa, kuinka voimakas ero on. Aatehistoriallisesti mielenkiintoista on, että siinä, missä Brandtin kirja ajoittuu selkeästi dialektisen teologian aikakauteen, Beyerin artikkeli ajoittuu yhtä selkeästi sen ulkopuolelle. On luonnollisesti selvää, että aivan yhdessä vuodessa ei tapahdu yhteisön ja tiedemaailman ilmapiirissä merkittäviä muutoksia,⁶⁸ vaikka dialektisen teologian keskeisten toimijoiden aikahistorian tapahtumien edetessä tiedetäänkin modifioineen ajatteluaan juuri noina vuosina ripeästi.⁶⁹

Tämän artikkelin alussa viittasin saksalaisen yhteiskunnan voimakkaaseen radikalisoitumiseen 1930-luvun puoliväliä lähestyttäessä. Se on hyvinkin voinut stimuloida Beyerin tulkintaa. Kittelin sanakirjan antijuutalaiseen sävyyn sopii kristinuskon erityislaatuisuuden korostaminen suhteessa juutalaisiin, ja siihen Beyerin yksipuolinen tulkinta hyvin sopii. Ilman laajempaa Beyerin tuotantoon paneutumista ei kuitenkaan voida sanoa, onko kyse hänen tuotantoaan yleisesti leimaavasta ja aatehistoriallisesti motivoitusta seikasta vai vastareaktiosta Brandtin tapaan esitellä asioita kaksijakoisesti vai jopa vastareaktiosta dialektisen teologian aikakauteen ylipäänsä.

Edellä esitetty varsin suppea analyysi Brandtin ja Beyerin aineistojen korostuksista on joka tapauksessa osoittanut, että Beyer on hyödyntänyt tarkastelussaan vain toista puolta Brandtin dialektisista diakonia-sanueen ulottuvuuksista. Poissa on johtajan roolin hyväksyminen sekä kristillisen elämän dialektisen jännityksen korostaminen. Tämän vuoksi en

katsokaan samalla tavalla kuin aihepiiristä yleisesti on esitetty, että Brandtin teos olisi vienyt keskustelua diakonin virasta karitatiivisen nöyryyden yksipuoliseen korostamiseen. Sen on tehnyt vasta Beyer.

TT, YTL Esko Ryökäs (esko.ryokas@uef.fi) on systemaattisen ja käytännöllisen teologian dosentti sekä systemaattisen teologian yliopistonlehtori Itä-Suomen yliopistossa. Viime vuosina hän on erityisesti tarkastellut diakonian varhaisten lähteiden lukutapoja Suomessa ja muissa maissa.

64 Beyer 1935, 92.

65 Beyer (1935, 87–88) tosin huomauttaa, että Paavalilla diakonia-sanan käyttöön liittyy dialektinen jännite kuoleman diakonian (lain täyttämisen) ja hengen diakonian (uskon) välillä. Tätä kirjoittaja luonnehtii ilmaisulla: se jännite sisältyy kristinuskossa myös käsitteeseen palveleminen (”Dienen”). Keskeisintä on siten ”palvelemisen” oikea ymmärtäminen.

66 ”Was von dem Christus selber gilt, wird aber auch Grundgebot Jesu für alle Jüngerschaft”, Beyer 1935, 85; ”— a command for all His disciples —” Beyer 1964, 86.

67 Beyer 1935, 86.

68 Brandt on myöhemminkin esittänyt dialektisia jännitteitä sisältäviä diakonian tulkintoja muun muassa puhumalla kristinuskoon liittyvistä paradokseista, esimerkiksi Brandt 1983, 20. Toisaalta on totta, mitä Chalamet (2011, 139) toteaa: kristinuskossa on aina dialektisia elementtejä: ”The use of dialectical tensions and paradoxes, however, runs throughout the Christian tradition”.

69 Härle 1981, 686.

KIRJALLISUUS

- Barnett, James Monroe (1995). *The Diaconate: A Full and Equal Order*. Revised Edition. Harrisburg, PA: Trinity Press International.
- Benedict, Hans-Jürgen (2008). *Barmherzigkeit und Diakonie: Von der rettenden Liebe zum gelingenden Leben*. Stuttgart: Kohlhammer.
- Beyer, Hermann Wolfgang (1935). Διακονέω, διακονία, διάκονος. *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament* 2. Hrsg. Gerhard Kittel. Stuttgart: Kohlhammer, 81–93.
- Beyer, Hermann Wolfgang (1964). Διακονέω, διακονία, διάκονος. *Theological Dictionary of the New Testament* 2. Ed. Gerhard Kittel. Trans. Geoffrey W. Bromiley. Grand Rapids, MI: Eerdmans, 81–93.
- Biskop, präst och diakon i svenska kyrkan*. (1990) Ett biskopsbrev om kyrkans ämbete. Biskopsmötet 1990. <https://www.svenskakyrkan.se/biskopsmoten/brev901/httoc.htm> [5.8.2018].
- Brandt, Wilhelm (1931). *Dienst und Dienen im Neuen Testament*. Neutestamentliche Forschungen, Zweite Reihe: Untersuchungen zum Kirchenproblem des Urchristentums. 5. Heft. Gütersloh: C. Bertelsmann.
- Brandt, Wilhelm (1965). Der Dienst Jesu. *Das Kirchliche Amt der Kirche*. Hrsg. Herbert Krimm. Stuttgart: Evangelisches Verlagswerk, 9–60.
- Brandt, Wilhelm (1983). *Dienst und Dienen im Neuen Testament*. Neutestamentliche Forschungen, Zweite Reihe: Untersuchungen zum Kirchenproblem des Urchristentums. 5. Heft. Fotomechan. Abdr. d. 1931 in Gütersloh erschienene Ausgabe. Münster: Stenderhoff.
- Braun, Hannelore & Gertraud Grünzinger (2006). *Personenlexikon zum deutschen Protestantismus 1919–1949*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Chalamet, Christophe (2011). Dialectical theology. *The Cambridge Dictionary of Christian Theology*. Ed. Ian A. McFarland. Cambridge: Cambridge University Press, 139.
- Clarke, Andrew D. (2000). *Serve the Community of the Church: Christians as Leaders and Ministers*. Grand Rapids, MI: Eerdmans.

- Clarke, Andrew D. (2007). *Called to Serve: A Pauline Theology of Leadership*. The Library of New Testament Studies 362. London: Continuum.
- Collins, John N. (1990). *Diakonia: Reinterpreting the Ancient Sources*. Oxford: Oxford University Press.
- Collins, John N. (2014). *Diakonia Studies: Critical Issues in Ministry*. Oxford: Oxford University Press.
- Dare, Robert (1999). *Food, Power and Community*. Kent: Wakefield.
- Dietzel, Stephan (2003). Zur Entstehung des Diakonats im Urchristentum: Eine Auseinandersetzung mit den Positionen von Wilhelm Brandt, Wolfgang Hermann Beyer und John N. Collins. *Diakonische Konturen: Theologie im Kontext sozialer Arbeit*. Hrsg. Volker Herrmann & Rainer Merz & Heinz Schmidt. Veröffentlichungen des Diakoniewissenschaftlichen Instituts 18. Heidelberg: Diakoniewissenschaftliches Institut, 136–170.
- Dunderberg, Ismo (2003). Vermittlung statt karitativer Tätigkeit? Überlegungen zu John N. Collins Interpretation von Diakonia. *Diakonische Konturen: Theologie im Kontext sozialer Arbeit*. Hrsg. Volker Herrmann & Rainer Merz & Heinz Schmidt. Veröffentlichungen des Diakoniewissenschaftlichen Instituts 18. Heidelberg: Diakoniewissenschaftliches Institut, 171–183.
- Feldmeier, Reinhard (2014). *Power, Service, Humility: A New Testament Ethic*. Waco, TX: Baylor University Press.
- Garbe, Irmfried (2004). *Theologe zwischen den Weltkriegen: Hermann Wolfgang Beyer (1898–1942)*. Greifswalder theologische Forschungen 9. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Geschichte (2020). *Die Geschichte der Brandenburgischen Frauenhilfe*. – <https://www.brandenburgische-frauenhilfe.de/biografien/wilhelm-brandt/> (30.1.2020).
- Hentschel, Anni (2013). *Gemeinde, Ämter, Dienste*. Biblisch-theologische Studien 136. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag.
- Härle, Wilfried (1981). Dialektische Theologie. *Theologische Realenzyklopädie* 8. Hrsg. Gerhard Krause & Gerhard Müller. Berlin: Walter de Gruyter, 683–696.
- Kaiser, Christel Ruth (2006). *Diakonie und Schule*. Schule in evangelischer Trägerschaft 6. München: Waxmann Verlag.
- Koet, Bart J. (2019). *The Go-Between: Augustine on Deacons*. Leiden: Brill.
- Koet, Bart J. & Edwina Murphy & Esko Ryökäs (2018). Assessing the Role and Function of an Assistant: The Deacon in the First Two Centuries of Christianity. *Deacons and Diakonia in Early Christianity: The First Two Centuries*. Ed. Bart J. Koet & E. Murphy & E. Ryökäs. Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 2/479. Tübingen: Mohr Siebeck, 3–14.
- Korsch, Dietrich (1999). Dialektische Theologie. *Religion in Geschichte und Gegenwart: Handwörterbuch für Theologie und Religionswissenschaft* 2. Hrsg. Hans Dieter Benz & Don S. Browning & Bernd Janowski & Eberhard Jüngel. Tübingen: 809–815.
- Latvus, Kari (2011). Karitatiivisen diakoniakäsitten syntyt. *Diakoniatutkimus* 2/2011, 164–188.
- Latvus, Kari (2017). *Diakonia as Care for the Poor? Critical Perspectives on the Development of Caritative Diakonia*. Kirkon tutkimuskeskuksen verkkojulkaisu 53. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus.
- Malkavaara, Mikko (2015). *Diakonia ja diakonivirka*. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon julkaisu 26. Helsinki: Kirkkohallitus.
- McKnight, W. Shawn (2018). *Understanding the Diakonia: Historical, Theological, and Sociological Foundations*. Washington DC: CUA Press.
- Noller, Annette (2016). *Diakonat und Kirchenreform: Empirische, historische und ekklesiologische Dimensionen einer diakonischen Kirche*. Diakonat: Theoriekonzepte und Praxisentwicklung 5. Stuttgart: Kohlhammer.
- Rüegger, Heinz & Christoph Sigrist (2011). *Diakonie - eine Einführung: Zur theologischen Begründung helfenden Handelns*. Zürich: Theologischer Verlag.
- Ryökäs, Esko (2014). Arbeiter oder Diener – über die Diakonie-Auffassungen des 20. Jahrhunderts. *Dia-*

- koniewissenschaft in Forschung und Lehre*. DWI-Jahrbuch. Heidelberg: Diakoniewissenschaftliches Institut, 107–124.
- Ryökäs, Esko (2019). *Aikaan sidottu diakonia-käsite: Tiedekriittinen yritys ymmärtää suomalaista diakoniakeskustelua*. Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran julkaisuja 289. Helsinki: STKS.
- Schwertner, Siegfried M. (1992). *IATG2: Internationales Abkürzungsverzeichnis für Theologie und Grenzgebiete*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Sormunen, Eino (1938). *Diakonian oppikirja*. Sortavala: Suomen kirkon sisälähetysseura.
- Starnitzke, Dierk (2003). Die Bedeutung von Diakonos im frühen Christentum. *Diakonische Konturen: Theologie im Kontext sozialer Arbeit*. Hrsg. Volker Herrmann & Rainer Merz & Heinz Schmidt. Veröffentlichungen des Diakoniewissenschaftlichen Instituts 18. Heidelberg: Diakoniewissenschaftliches Institut, 184–212.